

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи**

Остроух Анастасія Олександрівна

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ В СУЧАСНИХ
УМОВАХ**

231 Соціальна робота

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою (освітньо-науковою програмою)
«Соціальна робота»

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат педагогічних наук, доцент
Підвальна Юлія Василівна

Умань – 2021

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.	8
1.1 Багатоаспектна характеристика соціальних проблем дітей-сиріт	8
1.2 Соціально-правовий захист як умова адаптації дітей-сиріт в сучасних умовах	19
1.3 Нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей сиріт	30
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СИРІТСТВА	42
2.1 Форми, методи, моделі соціальної роботи по профілактиці соціального сирітства	42
2.2 Аналіз основних напрямків діяльності захисту дітей-сиріт у Комунальному закладі «Обласному міжрегіональному центрі соціально-психологічної реабілітації дітей у м. Умані Черкаської обласної ради»	53
2.3 Соціально-педагогічна підтримка дітей-сиріт, що виховуються в закладах інтернатного типу	62
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	87

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство не позбавлене безлічі соціальних проблем, особливе місце серед яких займають проблеми виховання, освіти і утримання дітей, що залишилися без піклування батьків, в Україні називаються дітьми-сиротами.

Захист прав дитини в нашій державі є актуальною проблемою, не випадково світовою спільнотою визначено і визнано, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння.

Становище дітей безпосередньо залежить від соціальної підтримки сімей з дітьми, захищеності державою прав і інтересів дітей. Нестабільність в суспільстві згубно діє на сімейні підвалини. Діти в силу своєї фізичної і розумової незрілості повинні знаходитися під посиленою увагою і контролем не тільки з боку держави, а й бути в сфері особливої турботи суспільства.

Проблема дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, має багато аспектів і досить докладно висвітлена в науковій літературі. Проте, нам бачиться, що деякі аспекти порушеної теми недостатньо охоплені дослідженнями. Так, наприклад, однією з головних проблем соціального захисту дітей-сиріт є їх підготовка до самостійного життя.

Відомо, що проблема сирітства існує в кожній країні і, звичайно ж, залишається проблемою будь-якого суспільства в цілому. Проте у кожному суспільстві шляхи її подолання (оскільки остаточно вирішити проблему сирітства нереально) різні за формою і змістом. Це залежить від соціально-економічного розвитку, економічного становища, політичного устрою тощо. Одним із завдань будь-якої держави та суспільства є здійснення права дитини на виховання в сім'ї. Ці права зафіксовані в міжнародних документах (Конвенція ООН про права дитини [39], Декларація прав дитини [12], Всесвітня декларація про забезпечення виживання захисту і розвитку дітей [7] та в законодавчих актах кожної держави. Стаття 1 Конституції проголошує: «Україна проголошується соціальною державою»[41]. З цього

слідуює, що наша держава повинна піклуватися про розвиток дітей, піклуватися про громадян, які там проживають. Отже, вона в першу чергу має прикладати всі зусилля до того, щоб підтримати сім'ї, в яких негаразди, залишити дитину в родині й запобігти її передачі на виховання в державний заклад, порушуючи тим самим її право на виховання в сім'ї. А для цього необхідно створити оптимальні умови для існування даного інституту в нашій країні. Створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених дітей є одним з найважливіших завдань сьогодення, яке полягає не в ізоляції знедолених дітей від соціуму, а в їх інтеграції в соціум через пріоритетність в соціальній політиці саме сімейних форм допомоги дітям-сиротам. Таким чином, основну причину соціального сирітства потрібно шукати в сімейному оточенні дитини. Проте проблеми сім'ї, яка проживає у соціально-економічній та політично нестабільній країні, потрібно вирішувати на державному рівні.

Незважаючи на те, що в даний час суспільство і держава все більшою мірою звертає увагу на проблему сирітства, психолого-педагогічне її рішення в плані формування і розвитку життєвого і професійного самовизначення дітей-сиріт ще далеко від досконалості. Можливо, в якійсь мірі цю проблему вдається вирішити за допомогою сімейних дитячих будинків, прийомних сімей, робота з якими набуває в нашій країні все ширші масштаби. Однак реальність така, що традиційні дитячі будинки та школи-інтернати ще довго будуть найбільш поширеною формою навчання і виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Можливості вдосконалення їх роботи з професійної орієнтації, що забезпечує усвідомлений самостійний вибір вихованцями професії, життєвого шляху, формування їх соціально-професійної мобільності, ще далеко не вичерпані.

Наукова база з вивчення процесів дезадаптації дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, формувалася вітчизняними та зарубіжними дослідниками, які працювали в цій галузі (Виготським Л.С., Макаренко А.С.)

У межах науки дослідження соціального захисту дітей стали праці

таких науковців: В.А.Скуратівського, М.В.Кравченко, П.І.Шевчук. У вітчизняній науці права окремі аспекти правового регулювання у досліджуваній сфері відображені в роботах О.М.Потопахіної, О.І.Карпенко, Л.М.Зілковської, Т.А.Стоянової, І.В.Ковальчук, М.В.Логвинової, Ю.Ю.Черновалюк, В.Ю.Москалюк. Аналіз наукових праць свідчить про недостатність вивчення проблем соціального захисту дітей-сиріт в сучасних умовах. Якщо брати до уваги існуючий механізм захисту дітей-сиріт в державі, то можна сміло казати про те, що проблеми соціального захисту в Україні залишаються у порядку денному.

Таким чином, актуальність проблеми і недостатність її вивчення зумовили вибір теми дослідження **«Соціально-правові аспекти дітей-сиріт в сучасних умовах»**.

Мета дослідження: дослідити стан проблеми дітей-сиріт в сучасних умовах та розглянути соціально-правові аспекти соціального захисту.

Об'єкт дослідження: Соціально-правові аспекти дітей-сиріт в сучасних умовах.

Предмет дослідження: Соціально-правовий захист щодо проблем дітей-сиріт в сучасних умовах.

Відповідно до теми та мети дослідження визначено такі **завдання:**

1. Розкрити сутність поняття соціального сирітства;
2. Розглянути сучасний стан соціального сирітства в Україні;
3. Узагальнити і проаналізувати накопичений досвід соціальної роботи з проблемами соціального сирітства в країні і світі;
4. Провести теоретико-методологічний і організаційно правовий аналіз проблем соціального сирітства;
5. Визначити нормативно-правові аспекти діяльності держави щодо захисту прав дітей-сиріт.

На різних етапах дослідження використовувалися такі **методи:**

- **теоретичні** (для визначення сутнісних характеристик проблеми соціального сирітства, а також особливостей його прояву в суспільстві):

аналіз літератури, узагальнення, порівняння, операціоналізація та інтерпретація понять, систематизація);

- **емпіричні** (для збору інформації щодо наявного рівня проблеми соціального сирітства та виявлення соціально-правових аспектів даного явища): анкетування, аналіз документів;
- **статистичні** методи обробки емпіричних даних, інтерпретація та узагальнення результатів дослідження.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що досліджено та висвітлено теоретичний аспект проблем захисту дітей-сиріт в сучасних умовах. А саме розглянуто причини виникнення проблеми та категоріальний апарат.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на основі діагностичного дослідження виявлено ставлення сучасного суспільства до проблеми соціального сирітства в сучасних умовах. Також досліджено статистичні дані про стан проблеми соціального сирітства в Україні.

Експериментальна база дослідження. Комунальний заклад «Обласний міжрегіональний центр соціально-психологічної реабілітації дітей у м. Умані Черкаської обласної ради».

Висновки і рекомендації дослідження можуть бути використані: фахівцями з соціальної роботи, викладачами ЗВО при розробці та викладанні навчальних курсів з теорії та практики соціальної роботи. Дані матеріали дослідження можуть використовуватися в Україні фахівцями-практиками, соціальними працівниками та науковцями, які досліджують проблему соціального сирітства.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на конференціях і семінарах різного рівня, а саме: *всеукраїнських* – Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 15 жовтня 2020 р.); науково-практичному семінарі «Перспективи ефективної роботи соціальних працівників з молоддю» (Умань, 3 березня 2021 р.).

Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 2 тез доповідей автора.

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 95 сторінок, основного тексту – 76 сторінок, список використаних джерел становить 86 найменувань. Робота містить 2 таблиці, 2 додатки.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі наведено теоретичне узагальнення та підхід до вирішення важливої й актуальної проблеми щодо соціально-правових аспектів адаптації дітей-сиріт в сучасних умовах. Досягнута мета, виконані завдання дають підстави для загальних висновків:

1. У даній роботі ми розкрили сутність поняття соціального сирітства. Вчені з різних країн і різних галузей науки трактують це визначення, кожен зі своєї точки зору. Хтось обирає історичний, психологічний, юридичний або соціологічний аспект, в деяких у визначенні домінують причини виникнення явища, ознаки, які його характеризують. Але кожен науковець своїми трактуванням, сприяє тому, щоб людство могло цілковито зрозуміти значення цього явища, а також усвідомити важливість його подолання.

Діти-сироти – особи у віці до 18 років, у яких померли батьки; діти, які залишилися без піклування батьків – особи у віці до 18 років, які залишилися без піклування єдиного з батьків або обох батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, обмеженням їх в батьківських правах, визнанням батьків безвісно відсутніми, недієздатними (обмежено дієздатними), оголошенням їх померлими, встановленням судом факту втрати особою піклування батьків, відбуванням батьками покарання в установах, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі, знаходженням в місцях тримання під вартою підозрюваних і звинувачених у вчиненні злочинів, ухиленням батьків від виховання своїх дітей або від захисту їх прав та інтересів, відмовою батьків взяти своїх дітей з освітніх організацій, медичних організацій, організацій, що надають соціальні послуги, а також в разі, якщо єдиний батько або обидва батьки невідомі, в інших випадках визнання дітей залишилися без піклування батьків в установленому законом порядку.

2. Проаналізовано сучасний стан соціального сирітства в Україні. Дослідивши статистичні дані ми зробили висновок, що кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на сьогоднішній день поступово

знижується. Під час аналізу динаміки перебування дітей-сиріт у державних або

сімейних формах виховання можна зробити висновок, що, незважаючи на державні заходи – кількість дітей-сиріт, які перебували на сімейних формах виховання, зменшується. Це свідчить про те, що такі сімейні форми, як усиновлення й опіка (піклування), в даний час не можуть подолати фактор соціального сирітства. Але в той же час сімейні форми влаштування (усиновлення, опіка, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу) є більш

пріоритетними для дітей групи соціального ризику, ніж державні.

3. Досліджено, що соціальне сирітство – одна з найактуальніших проблем соціальної політики на сучасному етапі розвитку. Існуюче явища обумовлено комплексом причин: соціально-економічні фактори (бідність, відсутність постійної трудової зайнятості, житлові проблеми), соціальна інклюзія (виключення з систем соціальної безпеки), соціально психологічні чинники, в першу чергу, криза інституту сім'ї та рольова некомпетентність батьків. Джерелом соціального сирітства, в першу чергу, є сімейне неблагополуччя, обумовлене рядом соціальних чинників. На жаль, гострота проблеми посилюється неефективністю функціонування інституту соціальної підтримки, який орієнтований, в першу чергу, на контрольні-наглядових заходів, а не на соціально педагогічну роботу з сім'єю для усунення існуючих внутрішніх конфліктів і вирішення проблеми неблагополуччя.

4. Нами з'ясовано, що соціальна підтримка дітей-сиріт, носить комплексний характер і здійснюється шляхом прийняття державних заходів щодо охорони інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, включаючи питання зміцнення сім'ї, забезпечення прав громадян у сфері усиновлення (удочеріння), опіки та піклування над дітьми. Розроблена система законодавчих та інших нормативно-правових актів, покликаних реалізувати права сиріт, сприяти розвитку сімейної політики, профілактиці сирітства. І хоча кошти і способи соціального захисту в останні роки постійно

розширювалися, необхідно їх подальше вдосконалення.

В даний час в системі соціального захисту дітей-сиріт відбувається трансформаційний процес, який передбачає зміну радянських інститутів і формування нового інституційного простору, встановлення нових правил і норм взаємодії соціальних суб'єктів.

5. Охарактеризовано нормативно-правову базу з питань соціального захисту дітей-сиріт в сучасних умовах: Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони України, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти України. Загальні положення про опіку та піклування викладені в Цивільному кодексі України, а спеціальні положення щодо опіки та піклування над дітьми визначені у Сімейному кодексі України та Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Розвиток національного законодавства орієнтується на міжнародні вимоги та стандарти соціального захисту дітей, відповідно до яких змінюються і напрями державної політики у сфері забезпечення прав та інтересів посиротілих дітей. Разом з тим багато положень чинного законодавства мають декларативний характер, а ефективність механізмів реалізації правових норм на практиці ще є досить слабкою. Потребує вдосконалення українське законодавство у сфері міжнародного усиновлення дітей. Важливою є ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, схваленої 29 травня 1993 р. Гаазькою Конференцією з міжнародного приватного права. Необхідно передбачити державний нагляд та механізми діяльності неурядових організацій, які працюють у сфері міждержавного усиновлення. Сьогодні в державі існують серйозні прогалини у правовому полі щодо житлового забезпечення посиротілих дітей. Не дотримуються передбачені чинним законодавством державні гарантії щодо позачергового отримання житлових приміщень. Тому потрібно прискорити розроблення

механізмів забезпечення житлом позиротілих дітей: збереження житла, фінансування заходів для відновлення житла, розширення мережі закладів соціального захисту дітей, зокрема соціальних гуртожитків тощо. В Україні протягом останніх років суттєво підвищені розміри державної допомоги сім'ям з дітьми. Однак існуюче законодавче підґрунтя не забезпечує достатньої підтримки всіх форм сімейного виховання. Особливу увагу необхідно зосередити на багатодітних родинах, опікунських сім'ях, а також тих, які перебувають у складних життєвих обставинах. Важливим напрямом удосконалення національного законодавства у сфері соціального захисту позиротілих дітей є формування понятійно-категоріального апарату. Це стосується насамперед Сімейного кодексу України, недоліком якого є відсутність системного підходу до розуміння явища сімейного неблагополуччя, яке він має врегульовувати. Також потребує доопрацювання законодавство України щодо дитячої бездоглядності, юридичне визначення якої на сьогодні відсутнє. До проблеми упорядкування термінології належить також уточнення поняття “соціальний захист позиротілих дітей”, його форми та види.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як: розроблення ефективних механізмів реалізації заходів соціального захисту дітей-сиріт.